

Др Милош Марјановић, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду

ЉУДСКО ДОСТОЈАНСТВО И БИОЕТИКА¹

Сажетак: Ошварањем поља биоетике уследио је нови талас интензивних расправа о теолошком, филозофском и правном значају појма људско достојанство. Пре тачно десет година (децембра 2003) америчка биоетичарка Руџ Меклин предложила је да се лишимо појма људско достојанство јер је неодређен, бескорисан и сувишан и да га, без икаквог губитка, можемо замениети етичким начелом аутономије личности. Уследиле су жестоке реакције и супротивљиви ставови. То што је у тако широкој, тошво инфлаторној и противречној употреби није разлог да га се лишимо него, на против, показује колики му је значај и да му треба одредити макар контуре. Као универзална вредност и ошћи појам, људско достојанство нема унапред дефинисана и уска, прецизна значења. Оно је више један хоризонт вредовања, руководећи принцип и регулаторна идеја која се мора неиресано конкретизовати и кодификовати кроз многа загарантована људска права и основне слободе. Као родни појам сваког умног права, оно је њихов темељ и заједнички именитељ, лежњимациона подлога природног али и позитивног права. Као инпринципна и стайичка вредност која значи човечност, људскост она је айсолутна, својствена сваком људском бићу без икаквих разлика и условљавања, као јединственом и неионовљивом створењу. У том смислу достојанство је обавеза и ограничење за државу, друштво и сваког од нас. Као етичка и динамичка категорија, оно нам није дашо, него је задашо, и није у нама него стално пред нама, као оријентир нашег делања у складу са врлинама, да се према себи, друћоме и природи односимо човечно, људски.

¹ Рад је сачињен у оквиру пројекта „Биомедицина, заштита животне средине и право“ бр. 179079 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Век у коме живимо је проглашен за век молекуларне биологије и генетичкој инжењеринга због огромних поштенцијала али и ризика за људско достојанство. Заједно је људско достојанство постојало централни принцип у свим међународним документима који се односе на људски џенот, генетику и биоетику, а које су усвојили УНЕСКО и Савет Европје, крајем прошлог и почетком овог века као и у осталим документима који се на њих позивају. Људско достојанство је парадигма нашег времена. Већ више од пола века оно стварајући владавину права и правну државу, консензус је модерној демократској друштву, најављује нов, паритетски однос према природи и ствара нову слику сваког човека као јунака нашег доба.

Кључне речи: *људско достојанство као хоризонт вредновања, централна регулаторна идеја, родни појам људских права и парадигма нашег времена; декларације о људском џеноту, генетици и биоетици.*

О појму људског достојанства може се говорити у филозофском, теолошком, правном и биоетичком смислу. Изворно, овај појам није правног порекла него је преузет из филозофских и теолошких расправа. Отварањем поља биоетике уследио је нов талас интензивних расправа о његовом значењу.²

Као родни појам сваког умног права, човеково достојанство је темељ и заједнички именитељ за многа људска права и основне слободе, легитимација подлога природног али и позитивног права.³ Достојанство је централна људска вредност које, као нешто унутрашње, битно и неотуђиво, извире из укупног квалитета човековог живота и особеног духовно-телесног бића, па због тога није одређено спољним узроцима али ни стањем човековог здравља или болести,⁴ што је за биоетичке расправе веома важно. Задирање у унутрашњу слободу да на основу ума стиче увид у исправност и остваривост својих одлука је повреда достојанства. Међутим, део човековог достојанства чини и све оно што га прожима у сопственом окружењу – језик, вероисповест, националност јер то чини његове корене и идентитет. Њиховим непризнавањем угрожавају се корени његове егзистенције и достојанства као оквира оријентације који одређују начине његовог просуђивања и делања. Стога би било погрешно човеково достојанство посматрати одвојено од друштвене стварности.⁵

² Д. Франета, *Људско достојанство као правна вредност*, докторска дисертација, Правни факултет, Београд, 2008.

³ А. Hollaender, „Menschenwürde als legitimationserfordernis des gesetzen rechts“, *Pravni život*, 12/2013, s. 436 - 437.

⁴ М. Трајковић, „Еутаназиа - морална дилема савремене правне државе“, *Pravni život*, 12/2011, s. 735.

⁵ Т. Флајнер, *Људска права и људско достојанство*, Београд – Ваљево, 1996, с. 12 – 13.

Тек ако се људско достојанство, као основа човекове природе узме за полазиште, може се очекивати ваљан, савремени развој данашњег друштва и државе.⁶ Савремена правна држава мора да следи и штити људско достојанство као изузетан цивилизацијски стандард.⁷

Модерно друштво, рекли бисмо бар у интенцији, тежи да се заснује као друштво достојно човека. Због тога савремена правна држава треба да гарантује не само правну сигурност него и људско достојанство и афирмише етику живота.⁸

Расправе о појмовима аутономије, достојанства и живота су кључне и чврсто усидрене у пољу биоетике. Тиме се оне укључују у расправе о достојанству које су конститутивне за савремена друштва.⁹ Појам људског достојанства је широко прихваћен у биоетици али чим се покуша да дефинише опсег његовог садржаја и значења, он постаје врло контроверзан. Ово стога што је људско достојанство пре једна регулаторна идеја него појам са коначно утврђеним значењима.¹⁰ Људско достојанство се у биоетици појављује у широком распону, од сувишног, излишног или некорисног, па чак и штетног,¹¹ све до појма са централним значајем, а његова одбрана представља велики изазов за ову област.¹²

Пре тачно десет година (у децембру 2003) америчка биоетичарка Рут Меклин ((Ruth Macklin) објавила је један врло утицајан чланак у коме је људско достојанство окарактерисала као некористан и сувишан појам у медицинској етици, који се може напустити без икаквог губитка јер се у њему изражава само оно што је већ садржано у етичком начелу респекта или аутономије личности.¹³ Уследило је мноштво реплика које су показале да ова тема дотиче само средиште медицинске праксе. Истина је да употреба појма људско достојанство наилази на неке теоријске тешкоће. Његово значење је толико неодређено да доводи до инфлаторне и контрадикторне употребе. На

⁶ В. Ђурђић - М. Трајковић, „Људско достојанство као основа човекове природе“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2010, с. 42.

⁷ М. Трајковић, „Bioetika kao jedna od paradigmi savremene pravne države“, *Pravni život*, 12/2006, с. 935.

⁸ М. Трајковић, *Eutanazija ...* с. 736 и 745.

⁹ http://doktorski.unizg.hr/medjunarodna_suradnja?@=51e, приступљено 6. 9. 2013.

¹⁰ Kurt Walter Ziedler, „Bioetika, dostojanstvo čovjeka i reflektivni sud“, *Synthesis philosophica*, 2/2009, с. 215.

¹¹ За Стивена Пинкера, појам људског достојанства је ступидан, најновији и најопаснији трик конзервативне биоетике. Достојанство не може никако да буде основа за биоетику јер је релативно, заменљиво и штетно. – S. Pinker, *The Stupidity of Dignity*, <http://richarddawkins.net/article.2567>, приступљено 6. 9. 2013.

¹² L. Kass, *Life, Liberty and the Defense of Dignity: The Challenge for Bioethics*, San Francisco, 2002, books.google.rs – доступно и: 2004, books.google.com

¹³ R. Macklin, „Dignity is a useless concept“, *British Medical Journal*, vol. 327, p. 1419 – 1420.

достојанство се позивају и противници и присталице еутаназије, а често се употребљава и као „нокаут аргумент“ којим се дисквалификује нека пракса, без улагања напора да се дају додатна објашњења. Међутим, његова широка али непрецизна употреба није довољан разлог да се овај појам напусти, него је пре разлог да се високо цени јер покрива многе садржаје, при чему му треба прецизирати макар контуре. Достојанство и респект (аутономија) личности нису идентични појмови, него је респект последица достојанства као претпоставке која одговара на питање зашто је потребно респектовати личност. Осим тога, достојанство се не може свести на етички респект личности јер оно садржи један инхерентни или статички и један етички или динамички аспект. У инхерентном смислу достојанство садржи она људска права која припадају сваком људском бићу као интринзичној вредности. У етичком или динамичком смислу достојанство се не односи на људско биће, него на људско деловање аутономне личности која тежи врлинама. Људско достојанство је моћна регулативна идеја али тек када се конкретизује и кодификује загарантован људским правима којима је заштићено.¹⁴

Ако би се даље питали о крајњем разлогу инхерентне вредности људског бића, објашњење би нужно морало бити метафизичко или теолошко.¹⁵ Питање људског достојанства је у самом средишту практичке филозофије јер је оно одлучујуће за установљавање морала и етике.¹⁶ Биоетички гледано, по хришћанској антропологији,¹⁷ нема живота без вредности јер је живот Божји дар. Човек не додељује живот, па га не може ни узети, под било којим околностима. Човек, дакле, није господар живота и зато је одузимање људског живота злочин против живота и повреда људског достојанства и божанског закона. Темелј тог достојанства је слика Божја (*imago Dei*), оно је вечно јер је примљено, или боље, задобијено од Бога, да човек у себи тражи слику Божју. Менталитет еутаназије афирмише културу смрти и представља повреду и прави слом етике људског достојанства.

Већ етимологија термина биоетика (*bios* – живот) упућује на схватање да је она етика живота јер се *bios* односи на целокупни свет живота, на све

¹⁴ R. Andorno, „La notion de dignité humaine est-elle superflue en bioéthique?“, *Contrepoint philosophique*, mars 2005, www.contrepointphilosophique.ch; D. Beyleveld – R. Brownsword, *Human Dignity in Bioethics and Biolaw*, Oxford, 2002, p. 11; T. Logar, „Dostoјanstvo: avtonomija ali omeitev?“, *Revus*, 10/2009, s. 53 – 60.

¹⁵ R. Andorno, нав. дело.

¹⁶ T. de Koninck – G. Larochelle (coord.), *La dignité humaine*, Paris, 2005. Сажето о филозофским значењима појма људско достојанство видети у нашем раду: „Људско достојанство као друштвена и правна вредност“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2013, а детаљније у: Д. Франета, нав. дело.

¹⁷ М. Трајковић, *Еутаназиа ...*, s. 735 i 747. Додајмо да је у употреби и синоним библијска антропологија.

његове нивое (још нерођеног, свакодневног живота, сваког појединца, прошлих али и будућих генерација али и живот животиња, биљака, живот као такав, живот као вредност по себи). Док је за биоетички приступ сваки живот морални објект, чиме се човекова морална обавеза проширује на све нивое живота, еколошка етика у морални видокруг укључује и услове опстанка живота. Биоетика, дакле, укључује како човекову одговорност према животу, тако и достојанство свих створења, будући да нема невредног живота¹⁸ јер је живот сврха за себе или интринзична вредност.

Интересанто је да је немачки филозоф, учитељ и свештеник Фриц Јар (Fritz Jahr), који је први употребио термин биоетика 1927. године, ову концепирао као одговорност за живот у целини. Он је, по узору на Канта, формулисао биоетички императив: „Поштуј свако живо биће у начелу као сврху у себи и по могућности поступај с њим као таквим“. Овај појам је реафирмисао амерички биохемичар и онколог Ван Ренселер Потер (Van Rensselaer Potter) 1970. после чега је ушао у широку употребу. Као биоетичке теме појављују се: рађање човека (вештачка оплодња, контрацепција, стерилизација), генетика (геном, клонирање, матичне ћелије), људски ембрион (побачај, пренатална дијагностика, експерименти на ембрионима), болест, старост и смрт (бол, палијативна медицина, еутаназија, самоубиство, убиство, смртна казна, одбрана у рату), однос према природној средини, права животиња. Ми бисмо додали да је у свим овим темама питање достојанства у средишту пажње. У персоналистичкој биоетици проучавају се појам, права, заштита и достојанство људске особе са филозофско-теолошког гледишта.¹⁹

Век који је пред нама већ је проглашен веком молекуларне биологије и генетског инжењеринга. У новој генетици, у којој се проучава људски геном, тежи се унапређењу квалитета живота како би се остварио друштвени напредак. У томе се, иако прикривено, појављују две велике опасности за људско достојанство. Због потенцијално огромних профита у овој области, транснационалне компаније врше сталан притисак на манипулисање људским достојанством и угрожавају га. Исто тако, људско достојанство се своди на биолошке, генетичке и медицинске механизме, и изједначава са квалитетом биолошког стања људског организма. Одбацује се свако метафизичко и теолошко схватање људског достојанства. У оваквом редукционистичком гледању на човека види се само оно што му је заједничко са осталим живим бићима у природи, а заборавља да човек

¹⁸ *O bioetici*, Black Pixie, <http://www.duhovnirazvoj.com/Tekstovi/bioetika.htm>, приступљено 6. 9. 2013.

¹⁹ *Биоеџика*, hr.wikipedia.org/wiki/bioetika, приступљено 7. 9. 2013; В. Ђурђић - М. Трајковић, „Ка плуралистичкој биоетици“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2013, с. 251 – 252.

егзистира као особа јер он има и своју материјалну и своју духовну, а готово умну страну. Отуда се све чешће, према произвољним и апостериорним критеријима, за нека људска бића сматра да поседују, а за друга да не поседују статус неповредивог људског достојанства. Међутим, све док не буде кристално јасно да сва људска бића, без обзира на биолошку фазу развоја, здравствено стање и економски статус, имају иманентно својство људског достојанства, такво ће друштво бити етички проблематично и веома опасно за нормалан заједнички живот.²⁰

По нашем суду, уочавање специфичности људског достојанства у наведеном смислу не мора да значи да остали облици живота немају своју сврху и своје достојанство, а та се специфичност може означити епитетом људско уз реч достојанство. То што је друштво које не поштује људско достојанство етички проблематично и нетолерантно показује у којој мери је људско достојанство конституенс модерног друштва јер на нов начин структурише нашу слику човека, друштва и природе.

У оквиру медицинске етике уобличене су четири форме или модела етичког поступања: Хипократов, Парацелзусов, деонтолошки и принцип поштовања људских права и достојанства. У Хипократовом моделу инсистира се на чињењу корисног и не наношењу зла појединцу, у Парацелзусовом се уважавају психичке особености пацијента, а у деонтолошком се инсистира на моралној дужности и беспрекорности лекара. Код модела поштовања људских права и достојанства сам пацијент се, преко информисаног пристанка укључује у доношење за њега важних медицинских одлука.²¹

По радикално утемељеној утилитаристичкој концепцији биоетике, појам људског достојанства је догматски јер је интринзично постулиран и произвољно се приписује људском животу као некој светости, без обзира да ли је он свестан или не. Са становишта техницистичко-утилитаристичке рационалности, добро човечанства је изнад добра појединца, а евентуално зло које се учини једном човеку може се толерисати ако то доприноси развоју човечанства. Осим тога, живот који није вредан живљења не заслужује статус људског достојанства јер није персоналан.²² Таквим схватањем се, очигледно, релативизује неприкосновеност људског достојанства као универзалне вредности својствене сваком човеку и неопходност да се сваки индивидуални живот морално и правно заштити.

²⁰ Т. Матулић: „Nova genetika i kvaliteta života“, „Kvaliteta života i ljudsko dostojanstvo“ (1) i (2), *Glas koncila*: 18. 7. 2004, 25. 7. 2004. i 1.8. 2004.

²¹ Д. Дракић, „Биомедицинска технологија, етика и кривично право“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2013, с. 305 – 306. Детаљније у: И. Силујанова, *Православље и савремена медицина*, Цетиње, 2001, с. 29 – 41.

²² М. Perović, „Etičke granice bioetike“, *Arhe*, 12/2009, s. 7 - 24; Д. Франета, нав. дело, с. 189 - 193.

Постоје мишљења да има категорија лица чији живот није вредан живљења, па им се не може доделити правни статус и субјективна права, а тиме ни људско достојанство и право на живот. За њих је, дакле, достојанство нешто што се додељује и одузима. На сву срећу у теорији кривичног права и даље преовлађује став да је сваки људски живот вредан живљења, без обзира на квалитет, способност самосталног живљења и прогнозе преживљавања, и да га зато треба заштитити од рођења до тренутка коначне смрти.²³

Гледано са еколошког становишта, читава историја човечанства „се може поделити на три велика периода: период покоравњања природе, период овладавања природом и период партнерства са природом.“²⁴ У врло дугом периоду своје праисторије, човек је преживљавао подчињавајући се и покорављајући се природи, готово и не мењајући је (период скупљачке привреде, лова и риболова). Проналаском ватре, усавршавањем оружја и оруђа, а нарочито припитомљавањем животиња и култивисањем биљака, човек је почео да схвата себе господарем природе. Неизбројиво је много сведочанстава која говоре о томе да је човек себе дуго сматрао, а и данас се сматра, господарем природе – од Библије, преко Декарта и Бекона, па све до данашњих нееколошких (неодрживих) облика „експлоатације“ природе.

Тек у новије време (рекли бисмо да томе има једва пола века), господар природе почиње да се трансформише у њеног партнера. „Господар природе је превидео то да је и он сам део природе и да не сме да влада њоме и против ње, већ да то сме само с њом и за њу. Због тога се владалац мора свеколико променити у њеног партнера“²⁵ Овај ће процес, свакако, потрајати деценијама, при чему опасности од великих еколошких катастрофа изазваних људском делатношћу још нису отклоњене.

Неопходност да се формира и развије партнерски однос човека и природе објашњава се са два становишта – антропоцентричног и екоцентричног (биоцентричног). По антропоцентричном становишту, људско достојанство је заштићено само онда ако човек може да се развије као умно биће у друштву и одговарајућој природној средини. Отуда је сачувана околина и право на њену заштиту производ људског достојанства. Угрожавањем животне околине (оног што је створено) угрожава се достојанство како садашњих тако и будућих генерација, а тиме и опстанак човечанства. По екоцентричном (биоцентричном) становишту, не заштићује се природа само због људског достојанства него и због достојанства Створеног. Права

²³ Д. Дракић, „Кривичноправна заштита права на живот који није вредан живљења,“ *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2013, с. 229 – 244.

²⁴ Т. Флајнер, нав. дело, с. 148.

²⁵ Исто, с. 148.

немају само људи него и животиње, па и све створено, а та права треба заштитити као и људска права.²⁶ Могло би се рећи да плуриперспективистичка биоетика има за своју основу етичко респектовање целокупног живота на земљи.²⁷ Другим речима, није реч само о природном праву човека већ и о праву природе и моралној и правној заједници природе.

Позивање на појам људског достојанства у биоетичким расправама али и у међународним правним инструментима посвећеним биомедицини и биотехнологији је у сталном порасту. И док има мишљења да је учестало позивање на људско достојанство једва нешто више од помодне реторике која не завређује озбиљније разматрање, већ се појављују нове, пионирске студије у којима му се придаје посебан, па чак и изузетан значај за биоетику и биоправо. Људско достојанство, наиме, генерише многа права и одговорности за читав низ активности у овом домену које треба морално и правно регулисати.²⁸

Људско достојанство и људска права су највише вредности људског рода и због тога оне имају универзално важење. Међутим, није реч само о њиховом величању, истицању и теоријском утемељењу, него и о њиховој одбрани, реалној угрожености, политичкој инструментализацији, учесталој злоупотреби која је готово сразмерна учесталом позивању на њих у речнику свакодневног јавног говора. Колико год да је важно истаћи да су људска права истински и изворно људска и да су као таква услов људског достојанства, исто је тако важно уочити да се њиховом манипулацијом и различитим злоупотребама стварају нови облици доминације и поробљавања.²⁹

И док у добром делу света још нису загарантована и обезбеђена ни права прве генерације, лична и политичка права, ни права друге генерације – економска и социјална права, у развијеним западним земљама већ се увелико говори о трећој генерацији људских права у која се сврставају и еколошка и биоетичка права.³⁰ Као и код социјалних права, поставља се тешко питање колика може бити надлежност судова у заштити животне средине и развоја, због чега су она и названа трећом генерацијом људских права.³¹ Ово поготово ако се има у виду да то изискује проширење појма одговорности са субјективне и ретроспективне на објективну, колективну (социјализовану) и проспективну за шта још нема јасне и чврсте филозоф-

²⁶ Исто, с. 149 – 151.

²⁷ В. Ђурђић – М. Трајковић, нав. дело, с. 251.

²⁸ D. Beyleveld – R. Brownsword, *Human Dignity in Bioethics and Biolaw*, Oxford, 2001.

²⁹ С. Самарџић, „Поговор“, у: Т. Флајнер, нав. дело, с. 182 – 186.

³⁰ S. Perović, *Besede sa Kopaonika*, Beograd, 2012, s. 152 – 153, 837 – 838; С. Самарџић, нав. дело, с. 185.

³¹ Т. Флајнер, нав. дело, с. 149 - 150.

ско-правне и социјално-етичке основе.³² Због тога су у овом домену неопходна нова теоријска утемељења и практична решења.³³

Достојанство је родни појам за људска права. Стога би се могло рећи да постоји „достојанство људских права без обзира на разлике по рођењу или убеђењу.“³⁴ Достојанство човека припада, несумњиво, реду универзалних и стожерних врлина, а људска права у себи садрже ову универзалну вредност.³⁵ Права достојанства човека су не само урођена него и имунитетна јер се не могу ускратити било каквим законодавним, судским или управним деловањем. Да би била заштићена, имунитетна људска права са подручја достојанства личности морају имати вишестепену судску заштиту и то како формалну тако и делотворну и ефикасну правну заштиту.³⁶ Међутим, иако је достојанство човека неповредиво (*lex imperfecta*), па се зато мора поштовати и бранити, свакога дана, на готово свим странама света, оно се гази и ниподаштава, чак и од оних који су дужни да га штите, и то у великом, огромном броју случајева, стварајући жалосну и деградиралу слику савременог света. Због тога се може констатовати „да диспропорција између прокламованих и неостварених људских права, посебно на подручју достојанства човека представља најслабију тачку у целом систему људских права.“³⁷ Борба за људско достојанство је непрекидна борба да се сруше и онемогуће односи у којима су људи понижена, обесправљена и потлачена бића.³⁸

Искуства са нововековним диктатурама и ризицима биотехнологије и угрожавања животне средине довела су до новог односа према појму људског достојанства и у домену правне нормативне регулације.

У другој половини 20. века, природна права човека, а посебно људско достојанство, ушла су у фазу готово потпуне кодификације у многим закључцима Уједињених нација. Међутим, док њихово прокламовање представља скоро непрегледан процес, њихово остваривање и практична примена наилазе на хроничне³⁹ и, додали бисмо, на велике, па и неотклоњиве тешкоће.

Принцип људског достојанства је изричито формулисан у свим међународним документима која се односе на људска права, „(нарочито у

³² V. Kambovski, „Filozofsko-pravni aspekti retrospektivne, prospektivne i kolektivne odgovornosti“, *Pravni život*, 12/2011, s. 503 – 525; S. Perović, nav. delo, s. 786 – 788, 882 – 884 и „Prirodno pravo i odgovornost“, *Pravni život*, 1 – 2/2012, s. 44 – 48.

³³ С. Самарџић, нав. дело, с. 183 и 185.

³⁴ S. Perović, *Besede sa Kopaonika*, Beograd, 2012, s. 447.

³⁵ Исто, с. 517, 542.

³⁶ Исто, с. 518 – 519.

³⁷ Исто, с. 520.

³⁸ Lj. Tadić, *Filozofija prava*, Beograd, 1996, s. 182.

³⁹ S. Perović, нав. дело, с. 519.

онима која се тичу забране мучења, ропства, нељудског и деградирајућег третмана, дискриминације сваке врсте итд.)⁴⁰. То се исто тако односи и на значајан број устава, посебно оних који су донети после Другог светског рата.⁴⁰

Када је реч о кодификацијама права која се тичу достојанства личности ваља поменути *Универзалну декларацију о њравима човека* из 1948. године, *Међународни њакт о ѡрађанским и ѡлијичким ѡравима* и *Међународни њакт о економским, социјалним и културним ѡравима* (оба документа из 1996. године). После тога су уследили читави низови, па и зборници међународних докумената о људским правима.⁴¹

Појам достојанства људске личности је у међународном праву уведен у *Универзалној декларацији о ѡравима човека* из 1948. године.⁴² У преамбули ове декларације се каже да сваки припадник људског рода поседује „унутрашње достојанство“, а у члану 1 се наглашава: „Сва људска бића рађају се слободна и једнака у достојанству и правима“.

У *Повељи о основним ѡравима Евројске уније* из 2000. године, која је и саставни део предлога њеног устава, истиче се да је достојанство човека неповредиво право. Затим се наводи да свако има право на живот и заштиту физичког и духовног интегритета, као и читав низ забрана којима се штити људско достојанство – забрана мучења, нехуманог и деградирајућег третмана, ропства, принудног рада, трговине људима. Наводи се и низ заштитних мера и забрана у домену биологије и медицине које су усмерене на заштиту људског достојанства.⁴³

Када је реч о уставима, посебно издвајамо *Основни закон Немачке* (познат као Бонски устав из 1949. године) као први устав у коме је људском достојанству припало привилеговано, фундаментално место. Први члан овог устава гласи: „Људско достојанство је неприкосновено. Обавеза свих државних власти је да га поштују и штите“. У члану 19 се достојанство сматра основним правом или суштином садржаја људских права које се ни у ком случају не сме повредити, а у члану 79 се начелу достојанства гарантује вечност јер се оно у правном систему ни у будућности не сме оставити или заобићи.⁴⁴ После првог члана, у овом уставу су набројана сва она основна права која произлазе из људског достојанства и која су уставом заштићена.⁴⁵

⁴⁰ R. Andorno, *nav. delo*, s. 2.

⁴¹ S. Perović, *nav. дело*, с. 519.

⁴² *Dignité*, <http://www.toupie.org/Dictionaire/Dignite.htm>, приступљено 6. 9. 2013.

⁴³ S. Perović, *nav. дело*, с. 521.

⁴⁴ Д. Франета, *nav. дело*, с. 28 – 31.

⁴⁵ R. Stepanov – V. Sokolovska, „Pravnofilozofski diskurs o prirodnom pravu i ljudskom dostojanstvu“, *Pravni život*, 12/2013, s. 444 – 445.

Интернационализација биоетике видљива је у најважнијим међународним декларацијама које су усвојене у овој области. У њима је кодификована заштита достојанства човека и људских права. Иако, најчешће, нису правно обавезујуће оне су од прворазредног значаја јер своју снагу црпе из ауторитета тела која их доносе и користан су водич у решавању моралних, па и правних дилема.

Људско достојанство је главни принцип у међународним биомедицинским и биоетичким документима јер у њима заузима истакнуто, врло често и средишње место, нарочито у онима које су усвојили УНЕСКО и Савет Европе.⁴⁶

Светска медицинска асоцијација (WMA) је још 1964 године усвојила чувену *Хелсинику декларацију о етичким принципима медицинској истраживања на људским субјектима* која садржи препоруке за биомедицинска истраживања у овом домену. У току готово пола века, овај документ је више пута допуњаван и мењан али је у основним принципима људско достојанство увек имало истакнуто место. У тачки 9 последње верзије овог документа из октобра 2013 стоји: „Дужност је лекара који су укључени у медицинско истраживање да штите живот, здравље, достојанство, интегритет, право на самоодређење, приватност и поверљивост личних података субјеката на којима се врши истраживање“⁴⁷

Конвенција о заштити људских права и достојанства људској бића са аспекта примене биологије и медицине Савета Европе, из 1997. године, допуњена је са пет додатних протокола – о биомедицинском истраживању, клонирању, трансплантацији, људском ембриону и фетусу као и о људској генетици. У овим документима изражена је суштина европског погледа на развој биомедицине, чија је сврха да се елиминишу непожељне импликације које могу да угрозе људско достојанство, а обезбеде благодет за садашње и будуће генерације човечанства.⁴⁸ Међутим, ова конвенција има и примерену правну обавезност. „Примена Конвенције и њених протокола под сталним је надзором; државе чланице су обавезне да периодично извештавају о њеној примени кроз националне прописе. Значај и снагу Конвенције додатно обезбеђује

⁴⁶ N. Lenoir – B. Mathieu, *Les normes internationales de la bioéthique*, Paris, p. 16; D. Beylveid – R. Brownsword, *Human Dignity in Bioethics and Biolaw*, Oxford, 2002, p. 11; R. Andorno, “La notion de dignité humaine est-elle superflue en bioéthique?”, *Contrepoint Philosophique*, Mars 2005, p. 3; D. Kretzmer — E. Klein (eds), *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*, The Hague, 2002.

⁴⁷ *WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects*, <http://www.wma.net/en/30publications/10polities/b3/>

⁴⁸ S. Perović, *Besede sa Kopaonika*, Beograd, 2012, s. 570; И. Симоновић, „Биоетика и људске вредности – остваривање и заштита етичких принципа и права појединаца“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, XLIII, 2012, с. 318.

Европски суд за људска права, који може дати саветодавно мишљење о тумачењу одредаба Конвенције, на захтев државе чланице или биоетичког комитета, док је на захтев Генералног секретара Савета Европе, овлашћен да од држава чланица затражи додатни извештај о имплементацији Конвенције и евентуалним проблемима у њеној примени.⁴⁹

Људско достојанство подразумева основно право на живот и право на физички и духовни интегритет као своје предуслове. Зато и право на здравље, као услову живота, мора увек бити засновано на начелу очувања људског достојанства и основних права и слобода. Исто тако, очување здраве животне средине је део развојног процеса друштва али и услов опстанка на планети земљи, а тиме и људског достојанства.⁵⁰

Услед убрзаног развоја биолошких и медицинских наука, све је актуелнија заштита човековог живота и здравља, телесног и психичког интегритета, достојанства и аутономије као основних људских вредности. Увелико сазрева идеја о стварању *биоправа* као нове гране права која увелико прелази границе медицинског права. Биоправо обједињава правне и етичке принципе којима се штите поменуте вредности у процесу развоја науке, а који се конкретизују уграђивањем у норме појединих правних докумената.⁵¹ Из биоетике се изводи *биојуристика* чији је циљ да се правно одреде начела и границе човекове интервенције у процесе живота како не би дошло до повреде људског достојанства.⁵²

Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (УНЕСКО) се од 1970. године бави етичким питањима у науци. Ова специјализована агенција од 1993. године руководи радом Међународног биоетичког комитета као стручним телом које делује независно од држава. Под окриљем УНЕСКА настале су три међународне декларације од прворазредног значаја које, на жалост, нису правно обавезујуће: *Универзална декларација о људском ѿену и људским ѿравима* (1997), *Међународна декларација о људским ѿенетским ѿодацима* (2003) и *Универзална декларација о биоетички и људским ѿравима* (2005).⁵³

Већ у преамбули и првим члановима *Универзалне декларације о људском ѿену и људским ѿравима* (1997) људско достојанство заузима врло

⁴⁹ И. Симоновић, нав. дело, с. 318. Детаљније код: Х. Мујовић Зорнић, „Појам и развој пацијентових права“, у: *Пацијентова ѿрава у сисѿему здравсѿива: Србија и европске ѿерсѿекѿиве* (зборник радова), Београд, 2010, с. 32.

⁵⁰ S. Perović, нав. дело, с. 521 – 522.

⁵¹ И. Симоновић, нав. дело, с. 298 и 308 – 309.

⁵² G. Faso, *Istorija filozofije prava*, Beograd – Podgorica, 2007, с. 705 – 706; G. Vukadinović, „О ѿудском достојанству као правној вредности“, *Pravni život*, 12/2013, с. 413; D. Mitrović – М. Trajković, „Šta jeste, а šta nije ѿудско достојанство“, *Pravni život*, 12/2013, с. 426.

⁵³ УНЕСКО И БИОЕТИКА – ЗБИРКА ОСНОВНИХ ДОКУМЕНАТА, <http://web.cen.hu/celab/sr>

запажено, истакнуто место. Упућује се на преамбулу УНЕСКО-вог статута у коме се наглашавају „демократска начела достојанства, равноправности и узајамног поштовања међу људима“ одбацујући сваку „доктрину о неравноправности људи и раса“. У овом документу се, исто тако, истиче „да су ширење културе и образовања човечанства у духу правде, слободe и мира незаменљиви за достојанство људи као и да представљају свету дужност коју сви народи треба да испуне у духу узајамне помоћи и бриге“. Уважавање генетске разноликости човечанства, по *Конвенцији Уједињених нација о биолошкој разноврсности* (1992), не сме довести до било ког тумачења које би довело у питање „урођено достојанство ... и једнака и неотуђива права свих чланова људске врсте“. Истраживање на људском геному „треба да у пуној мери поштује људско достојанство, слободу и људска права, као и забрану свих облика дискриминације на основу генетских карактеристика“. Прво поглавље ове декларације посвећено је односу људског достојанства и људског генома, а у прва два њена члана се истиче: „Члан 1. Људски геном чини основу фундаменталног јединства свих чланова људске врсте, као и уважавање њиховог урођеног достојанства и различитости. У симболичком смислу, људски геном представља баштину човечанства. Члан 2. а) Свако има право на поштовање свог достојанства и својих права без обзира на своја генетска својства. б) То достојанство ултимативно захтева да се појединци не свде на њихова генетска својства и да се поштује њихова јединственост и различитост“. По члану 10, ниједно истраживање људског генома „не сме превагнути над поштовањем људских права, основних слобода и људског достојанства појединца или ... група људи“. У члану 11 се истиче да репродуктивно клонирање и слични поступци који су у супротности са људским достојанством, нису дозвољени. Члан 12 прописује да резултати истраживања људског генома треба да буду доступни свима, уз неопходно поштовање достојанства и људских права сваког појединца. Два члана декларације су посвећена обавезама држава у односу на ова истраживања. По члану 15, државе треба да обезбеде оквире за слободно предузимање испитивања на људском геному, уз поштовање начела утврђених у овој декларацији како би се обезбедило поштовање људских права, основних слобода и људског достојанства. Најзад, у члану 21 се каже да државе треба да предузму мере за ширење „информација које доприносе јачању друштвене и индивидуалне свести о одговорностима у односу на фундаментална питања одбране људског достојанства која се могу поставити у истраживањима у биологији, генетици и медицини, као и у примени њихових резултата“.⁵⁴

⁵⁴ Исто. У контексту расправљања о људском достојанству као универзалној правној вредности, на члан 1 ове Декларације посебно скреће пажњу и S. Perović, *Besede sa Kopao-nika*, Beograd, 2012, s. 571.

У преамбули *Међународне декларације о људским генетским подацима* (2003) се истиче да је *Универзална декларација о људском ђеному и људским ђравима* (1997), коју је, као што смо видели, такође усвојио УНЕСКО, изазвала велики интерес јавности широм света и добила одлучну подршку међународне заједнице јер је државе користе за законодавство и етичке кодексе због тога што употреба људских генетских података носи потенцијалне ризике за уважавање и заштиту људских права и основних слобода као и за поштовање људског достојанства. У навођењу основних циљева ове декларације (из 2003) на прво место је стављено обезбеђење људског достојанства и заштите људских права и основних слобода у употреби генетских и протеомских података и биолошких узорака. У члану 7 се забрањује коришћење наведених података у циљу кршења људских права, слобода и достојанства, као и дискриминације и стигматизације неког лица, породице или заједнице.⁵⁵

Циљ *Универзалне декларације о биоетници и људским ђравима*, коју је Генерална конференција УНЕСКО-а усвојила 2005. године, је да се утврде универзални принципи као основа за одговоре човечанства на стално растуће етичке дилеме и противречности које развој науке и технике доноси за људски род и животну средину, уз дужно и опште поштовање, признавање и уважавање људског достојанства, права и слобода. У оквиру принципа или начела која ова декларација наводи, у члану 3 се наглашава да се људско достојанство, права и слободе „морају у потпуности поштовати“. У члану 10 се истиче да се основна једнакост свих људских бића у достојанству и правима постиже праведним и правичним поступком према њима. Члан 11 се односи на забрану дискриминације и стигматизације лица и група по било ком основу ако се тиме крше достојанство, права и слободе људи. Члан 28 искључује било каква тумачења ове декларације и предузимање радњи држава, група или лица која су у супротности са људским правима, основним слободама и људским достојанством.⁵⁶

Сматра се да је ова *Универзална декларација о биоетници и људским ђравима* из 2005. године, најважнији документ у области биоетике јер има општи карактер, а њене стандарде су, непосредно или посредно, усвојиле и прихватиле све касније декларације, конвенције и препоруке у појединим областима биомедицине. Њени су принципи, дакле, универзални и на њиховом темељу су настали и други биоетички документи. Тиме је ова декларација постала генератор за конкретнија правила у ужим областима биоетике и општи оквир начела и смерница за све државе света у области биоетике и биомедицине. Њеном ратификацијом државе се обавезују да

⁵⁵ УНЕСКО И БИОЕТИКА ...

⁵⁶ Исто.

спроводе њене основне принципе у биоетичкој правној регулацији, да подстичу њихову популаризацију у масовним медијима и едукацији као и оснивање и рад етичких и биоетичких комитета.⁵⁷

Са своје стране истичемо да се у све три декларације које је усвојио УНЕСКО (1997, 2003 и 2005) учестало помиње људско достојанство у преамбулама, међу основним циљевима и начелима, често већ у првим али и у многим другим својим члановима што указује на велики значај који му придају. У свим овим документима учестало се појављује синтаagma достојанство – права – слободе, а наспрам ризика биотехнологије и сваке врсте дискриминације. Посебно истичемо помак ка биоцентричној оријентацији у *Универзалној декларацији о биоетици и људским њравима* (2005) јер се ризици нових технологија сагледавају не само у односу на људски род него и на животну средину и бива свестан „да су људска бића саставни део биосфере која има важну улогу у међусобној заштити и заштити других облика живота, а нарочито животиња ... „,⁵⁸

⁵⁷ И. Симоновић, нав. дело, с. 312.

⁵⁸ УНЕСКО И БИОЕТИКА ...

*Miloš Marjanović, Ph.D., Full Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad*

Human Dignity and Bioethics

Abstract: *By opening the field of bioethics followed a new wave of intense debate on the theological, philosophical and legal significance of the concept of human dignity . Exactly ten years ago (December 2003) American bioethicist Ruth Maclin has proposed to divest ourselves of the concept of human dignity because it is vague, useless and redundant and that, without any loss, we can replace it by the ethical principle of personal autonomy. Her article was followed by harsh reactions and opposite views. What is this term in so broad, almost inflationary and opposite use is not a reason to deprive him, but, on the contrary, it shows how important it is and that it should be determined at least outline. As universal values and general concept, the human dignity has no pre-defined and narrow, precise meaning. It is more an evaluation horizon, the guiding principle and regulatory ideas that must constantly define and codify by many guaranteed human rights and fundamental freedoms. As generic notion of each reasonable law, it is their foundation and a common denominator, legitimising basis of natural but also of positive law. As intrinsic and static value which means the humanness, the humanity it is absolute, inherent to every human being without distinction and conditioning, as a unique and unrepeatable creation. In this meaning, the dignity is the obligation and limitation of the state, society and each of us. As an ethical and dynamic category, it is not given to us, but it is assign to us, and it is not in us, but always before us, as a guide of our actions in accordance with virtues, to treat ourselves, each other and the nature in a human way.*

The century in which we live is named the century of molecular biology and genetic engineering because of the enormous potential but also risks to human dignity. Because of that human dignity has become a central principle in all international documents relating to the human genome, genetics and bioethics, adopted by UNESCO and the Council of Europe, at the turn of the century, as well as in other documents that refer to them . Human dignity is the paradigm of our time. For more than half a century, it structures the rule of law, it is a constituent of a modern democratic society, announces a new, partnership with nature and creates a new image of every man as a hero of our time .

Key words: *human dignity as the horizon of the evaluation, the central regulatory idea, generic concept of human rights and paradigm of our time; declarations on the human genome, genetics and bioethics*